

Jadwiga Badowska

Z Rzeszowa do KL Auschwitz

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 22, 207-212

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JADWIGA BADOWSKA

Z RZESZOWA DO KL AUSCHWITZ

Prawie pięć lat, bo od 14 czerwca 1940 do 27 stycznia 1945 roku, funkcjonował największy w dziejach ludzkości obóz koncentracyjny, a zarazem ośrodek masowej zagłady KL Auschwitz-Birkenau. Ta „fabryka śmierci” pochłonęła ponad milion ofiar z różnych krajów i różnych narodowości. Początkowo KL Auschwitz przeznaczony był dla polskich więźniów politycznych, ludzi z Rzeszowa i okolicznych miejscowości, potem stał się miejscem eksterminacji Żydów ze wszystkich krajów w okupowanej Europie.

Rzeszów w latach II wojny światowej znalazł się na terenie Generalnego Gubernatorstwa, które okupant utworzył z ziem polskich nie włączonych do III Rzeszy. Generalne Gubernatorstwo dzieliło się na pięć dystryktów. Rzeszów został włączony do dystryktu krakowskiego i był głównym miastem jednego z 13 powiatów, w którym mieściły się siedziby władz niemieckich¹.

Na całym terenie GG znajdowała się gęsta sieć placówek policji, SS i więzień. O skierowaniu do obozu koncentracyjnego decydował dowódca Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa dystryktu krakowskiego. Miejscem, w którym przetrzymywano więźniów przeznaczonych do osadzenia w obozie, były najczęściej więzienia: Montelupich w Krakowie i tarnowskie². To właśnie z więzienia w Tarnowie przywieziono 14 czerwca 1940 r. do KL Auschwitz pierwszą grupę więźniów, których oznaczono numerami od 31 do 758. Byli to przeważnie młodzi ludzie, uczniowie gimnazjum i studenci, aresztowani w 1939 roku i w pierwszej połowie 1940 roku w różnych miejscowościach południowej Polski³. W transporcie tym znalazło się 18 osób urodzonych w Rzeszowie.

Więzienie tarnowskie było ostatnim etapem przed wywiezieniem do KL Auschwitz. Kierowano do niego przez cały okres okupacji transporty z województw krakowskiego i rzeszowskiego. Nasilenie transportów przypada na maj 1940 r. W tym okresie masowo aresztowano inteligencję polską, wojskowych, uczniów i absolwentów gimnazjów. Jak pisze A. Pietrzyk: *Łączna ilość doprowadzonych*

¹ F. Piper, *Rola w KL Auschwitz w eksterminacji Polaków w dystrykcie krakowskim* w: „Księga Pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski Południowej 1940-1944”, Warszawa-Oświęcim 2002, s. 19

² Tamże, s. 21

³ I. Strzelecka, *Mężczyźni – transport z 14 czerwca 1940 r. w: „Księga Pamięci...”* op. cit., s. 93

w maju do tarnowskiego więzienia wynosiła 911 osób. W liczbie tej znajdowali się aresztowani w Tarnowie, Krakowie, Rzeszowie, Sanoku, Jarosławiu, Nisku, Nowym Sączu, Zakopanem i wielu innych mniejszych miejscowościach⁴. Byli to najczęściej młodzi ludzie w wieku od 17 do 25 lat, aresztowani np. w czasie łapanek ulicznych lub podczas próby przejścia granicy słowackiej i węgierskiej, w celu przedostania się do tworzonych we Francji oddziałów polskiego wojska⁵.

Według sporządzonego przez A. Pietrzyka zestawienia miejscowości, z których przybywały transporty więźniów do Tarnowa, wynika, że z Rzeszowa 9 maja 1940 roku przywieziono 43 osoby. Był to jednak transport zbiorowy dla więźniów z Jarosławia, Przemyśla, Radymna i Rzeszowa. Natomiast 10 maja 1940 r. do transportu, którego punktem wyjściowym był Jarosław, dołączono więźniów z Rzeszowa, Przeworska, Łańcuta i Dębicy⁶.

Transporty z Tarnowa do KL Auschwitz kierowano od 13 czerwca 1940 do 2 października 1943 roku⁷. Z rzeszowskiego do więzienia tarnowskiego w tym czasie trafiło 14 transportów: w 1940 roku cztery transporty liczące 100 osób, w 1941 pięć transportów, w których było 108 osób i w 1942 również pięć transportów o łącznej liczbie 89 osób⁸. Trudno więc określić, którzy aresztowani z tarnowskiego więzienia trafili do KL Auschwitz.

D. Czech pod datą 22 października 1941 roku odnotowała transport, który przybył bezpośrednio z Rzeszowa: 22 X 1941 roku.: *Numerami 21865-21912 oznaczono 48 więźniów skierowanych przez Sipo u. SD dystryktu krakowskiego do więzienia w Rzeszowie*⁹. Z kolei na temat tego transportu, W. Płosa pisze: *22 października roku 1941 r. numerami od 21 865 do 21 877 i od 21 909 do 21 912 oznaczono 17 Polaków skierowanych z więzienia w Rzeszowie do KL Auschwitz przez Sipo u. SD dystryktu krakowskiego. Ogółem poniosło śmierć, co najmniej 15 więźniów z niniejszego transportu. Nie są znane losy Józefa Rzęsy (Rząsy), oznaczonego numerem obozowym 21 875. Natomiast Stanisław Stanuch (nr 21 910) został w 1943 roku przeniesiony do KL Buchenwald, gdzie doczekał wyzwolenia. Byłaby to zatem jedyna osoba z omawianego transportu, która przeżyła gehennę niemieckich obozów koncentracyjnych*¹⁰. W transporcie tym więźniami byli rolnicy i robotnicy, wśród nich jeden nauczyciel. Wszyscy pochodzili z miejscowości leżących w okolicach Rzeszowa¹¹.

Różnica danych u W. Płosa i D. Czech wynika z powodu uznania przez Danutę Czech transportu z 22 października 1941 r. w całości za transport z Rzeszowa. Do transportu tego dołączono jednak również więźniów z Krakowa.

Nie znaczy to, że w KL Auschwitz nie przebywali rzeszowianie. Do obozu trafiali poprzez inne więzienia, najczęściej z tarnowskiego. Brak jest odrębnego wykazu nazwisk osób osadzonych w KL Auschwitz, a urodzonych w Rzeszowie

⁴ A. Pietrzyk, *Tarnowskie więzienie jako ostatni etap przed Oświęcimiem* w: „Księga Pamięci...” op. cit., s. 47

⁵ Tamże, s. 47

⁶ Tamże, s. 48

⁷ Tamże, s. 53

⁸ Tamże, s. 55

⁹ D. Czech, *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, Oświęcim 1992, s. 98

¹⁰ W. Płosa, *Mężczyźni – transport z 22 października 1941 r.*, w: „Księga Pamięci...” op. cit., s. 674

¹¹ Tamże, s. 679

i jego okolicach. Wiadomo, że jednym z tych więźniów był Józef Szajna (numer obozowy 18 729), którego przywieziono transportem 25 lipca 1941 roku z więzienia w Tarnowie. Józef Szajna urodził się 13 marca 1922 roku w Rzeszowie. Działal w konspiracji, uprawiał sabotaż w byłych zakładach PZL (Państwowe Zakłady Lotnicze) w Rzeszowie. Aresztowany 22 stycznia 1941 roku podczas próby przekroczenia granicy; przebywał w więzieniach: w Muszynie, Nowym Sączu, Tarnowie, a następnie przetransportowany do KL Auschwitz. Po nieudanej próbie ucieczki z obozu, 17 sierpnia 1943 roku został osadzony w bunkrze bloku 11, a później skierowany do karnej kompanii. 21 stycznia 1944 przeniesiony do KL Buchenwald, 11 kwietnia tegoż roku zbiegł podczas „marszu śmierci”. Po wojnie ukończył Akademię Sztuk Pięknych w Krakowie, uzyskując dyplomy grafika i scenografa¹².

O jego pobycie w obozie B. Kowalska pisze: *W sierpniu podejmuje nieudaną próbę ucieczki. Skazany na karę śmierci, dwa tygodnie oczekuje na jej wykonanie zamknięty w celi 90x90 cm bez okna, a potem 6 tygodni w celi zbiorowej. Jest świadkiem licznych rozstrzeliwań pod ścianą śmierci. Zmiana komendanta obozu przynosi amnestię: wyrok śmierci zastępuje dożywocie w karnej kompanii*¹³.

Ze Staromieścia koło Rzeszowa pochodził Józef Kret (numer obozowy 20 020), urodzony 3 marca 1895 roku. Uczęszczał do gimnazjum w Rzeszowie, gdzie w 1911 r. wstąpił do harcerstwa; w okresie międzywojennym działał w tej organizacji. Założył Uniwersytet Ludowy w Górkach Wielkich na Śląsku Cieszyńskim. Na przełomie 1939 i 1940 roku wstąpił do Związku Walki Zbrojnej, prowadził tajne nauczanie i współtworzył konspirację harcerską w zachodniej Małopolsce. Aresztowany 2 maja 1941 roku, do KL Auschwitz przybył transportem z 12 sierpnia tego roku. W obozie, za kontakt z ludnością cywilną, osadzony został w bunkrze bloku 11, skąd 28 maja 1942 trafił do karnej kompanii. 28 października 1944 roku został wywieziony do KL Leitmeritz na terenie Czech, tam oczekiwał wyzwolenia. Po powrocie do Polski pracował na reaktywowanym Uniwersytecie Ludowym w Górkach Wielkich oraz w Liceum Pedagogicznym w Cieszynie¹⁴. Po wojnie opublikował swoje wspomnienia z pobytu w KL Auschwitz¹⁵.

20 stycznia 1943 roku aresztowano i osadzono w więzieniu „na Zamku” w Rzeszowie Władysława Kruczka, którego w osiem dni później, czyli transportem z 28 stycznia 1943 roku przewieziono do KL Auschwitz. Transport liczył 1477 więźniów z Tarnowa i Krakowa. W grupie tej, oprócz Polaków byli Żydzi, Romowie i jeden Rosjanin¹⁶. W. Kruczek ur. 27 kwietnia 1910 roku w Rzeszowie otrzymał numer obozowy 95 722. Brak jest informacji co do jego losów obozowych. Dozekał jednak wyzwolenia. Po wojnie pełnił wysokie funkcje w aparacie politycznym Polski Ludowej, m.in. był I sekretarzem KW PZPR w Rzeszowie¹⁷.

¹² W. Płosa, *Mężczyźni – transport z 25 lipca 1941 r.*, w: „Księga Pamięci...” op. cit., s. 602

¹³ *Kalendarium życia i twórczości Józefa Szajny*. Oprac. Bożena Kowalska, w: „Józef Szajna i jego świat”. Warszawa 2000, s. 190

¹⁴ W. Płosa, *Mężczyźni – transport z 12 sierpnia 1941 r.*, w: „Księga Pamięci...” op. cit., s. 630-631

¹⁵ J. Kret, *Ostatni krąg*, Kraków 1973

¹⁶ H. Śliż, *Mężczyźni – transport z 28 stycznia 1943 r.*, w: „Księga Pamięci...” op. cit., s. 1614

¹⁷ Encyklopedia popularna PWN, Warszawa 1982

Nie wszyscy, którzy przeszli obozową gehennę osiągnęli stanowiska w powojennej Polsce. Wielu byłych więźniów KL Auschwitz represjonowano. Taki los spotkał m.in. mgr inż. Tadeusza Korczowskiego (numer obozowy 373). Urodzony wprawdzie we Lwowie ale z Rzeszowem ściśle związany, był bowiem kapitanem rezerwy, szefem łączności podokręgu AK – Rzeszów; po wojnie więźniem Urzędu Bezpieczeństwa¹⁸.

Los Żydów rzeszowskich był podobny, jak w całej okupowanej Europie. Zamknięci w getcie, skazani na życie w nędzy i ciągłym strachu przed śmiercią. 23 października 1940 r. oznaczono obszar rzeszowskiego getta¹⁹. Podzielono je na strefy A i B. A – był to właściwie obóz pracy, znajdowali się w nim wyłącznie Żydzi pracujący. Reszta ludności żydowskiej mieściła się w getcie B²⁰. Żydzi ginęli zarówno na terenie getta, jak i wywożeni w nieznanym kierunku.

Żydów rzeszowskich wysyłano przede wszystkim do obozu zagłady w Bełżcu. F. Kotula pisze: *Mówi się też powszechnie, że Niemcy wywożą Żydów do Bełżca, gdzie się ich zabija gazem czy prądem*²¹.

Na podstawie dokumentów z Żydowskiego Instytutu Historycznego E. Podhorizer-Sandel twierdzi, że: *W Rzeszowie z getta A wywieziono we wrześniu 1943 r. wszystkich Żydów do obozu w Szebniach, zaś w listopadzie tegoż roku deportowano Żydów z getta B do obozu śmierci w Oświęcimiu. Z pozostawionej w getcie grupy w 4 tygodnie potem zbiegło 60 osób (za co 14 ludzi rozstrzelano). W lutym 1944 r. wysłano kilku mężczyzn do obozu na lotnisku (Flugmotorenwerke), resztę zaś mężczyzn do Stalowej Woli; kobiety wywieziono do obozu płaszowskiego*²².

Pod datą 17 maja 1943 roku F. Kotula zamieścił informację: *W getcie wybierają fachowców i wywożą do Krakowa*²³. Natomiast przy dacie z 13 lutego 1944 pisał: *Wczoraj tj. w piątek, faktycznie zlikwidowano getto, wywoząc mężczyzn do Stalowej Woli, a kobiety do Płaszowa. Zostało jeszcze tylko czterech mężczyzn, pewnie żeby szefowi pomóc się wybierać*²⁴.

E. Podhorizer-Sandel wyjaśnia jaką rolę pełnił obóz w Płaszowie: *Obóz w Płaszowie (oficjalna niemiecka nazwa Zwangsarbeitslager Płaszów bei Krakau des SS und Polizeiführer im Distrikt Krakau) był obozem zbiorczym dla reszty Żydów dystryktu krakowskiego. Tu zgromadzono cały materiał ludzki zdolny jeszcze do pracy. [...] Od stycznia 1944 r. obóz pracy przymusowej w Płaszowie został przekształcony w obóz koncentracyjny (Konzentrationslager). [...] Między styczniem a wrześniem tegoż roku przybyły do Płaszowa liczne transporty Żydów zarówno z ostatnich obozów dystryktu krakowskiego, jak i z Borystawia, Drohobycza i in.*²⁵

Ten sam autor opisuje obozy umieszczone w powiecie dębickim: *W powiecie dębickim istniały dwa duże obozy pracy dla Żydów: w Pustkowie oraz obóz w gmi-*

¹⁸ I. Strzelecka, op. cit., s. 107

¹⁹ F. Kotula, *Losy Żydów rzeszowskich 1939-1944. Kronika tamtych dni*, Rzeszów 1999, s.46

²⁰ E. Podhoriser-Sander, *O zagładzie Żydów w dystrykcie krakowskim*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1959, nr 30, s. 99

²¹ F. Kotula, op. cit., s. 114

²² E. Podhorizer-Sandel op. cit., s. 100-101

²³ F. Kotula, op. cit., s. 157

²⁴ Tamże, s. 175

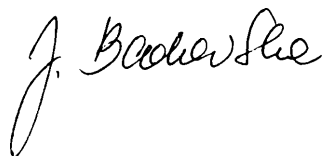
²⁵ E. Podhorizer-Sandel, op. cit., s. 107

nie Pławno pod Rozwadowem zwany obozem rozwadowskim²⁶. Pod koniec 1942 r. obóz rozwadowski liczył 1200 więźniów (wśród nich byli też wysiedleńcy z Rzeszowa i Przemysła)²⁷.

Kontynuacją obozu rozwadowskiego był obóz w Stalowej Woli, do którego przeniesiono Żydów z likwidowanego rzeszowskiego getta.: ...23 lipca 1944 r. obóz żydowski w Stalowej Woli liczył 416 osób. W tymże miesiącu nastąpiła jego likwidacja: 300 ludzi wysłano do obozu w Płaszowie²⁸.

Brak dokładnych informacji na temat kierowania Żydów bezpośrednio z Rzeszowa do KL Auschwitz. Nie zachowały się na ten temat żadne dokumenty z Gminy Żydowskiej. Można jedynie przypuszczać, że osoby deportowane do Płaszowa w rezultacie trafiły do obozu w Auschwitz, gdyż jak pisze E. Podhorizer-Sandel: *Z początkiem marca 1944 r. rozpoczęły się deportacje z obozu płaszowskiego. Pierwszy transport, liczący 8 000 osób, poszedł do Oświęcimia. [...] W maju 1944 r. (po tzw.: apelu zdrowotnym) wywieziono 1400 osób z Płaszowa do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. W lipcu tegoż roku wysyłano transporty liczące łącznie kilka tysięcy osób do obozów w Oświęcimiu, Stuthofie, Flossenburgu, Mauthausen. Również w sierpniu – październiku odbyły się deportacje; niektóre z tych transportów szły przez obóz oświęcimski, gdzie część ludzi pozostawiono²⁹.*

Ten sam autor stwierdza: *Wraz ze zlikwidowaniem obozu płaszowskiego zginęli ostatni Żydzi dystryktu krakowskiego, którzy wpadli w ręce hitlerowców. Nieliczni ocalili w obozach śmierci, mało powróciło z niemieckich obozów³⁰.*

²⁶ Tamże, s. 102

²⁷ Tamże, s. 104

²⁹ Tamże, s. 107

³⁰ Tamże, s. 108

FROM RZESZÓW TO KL AUSCHWITZ (CONCENTRATION CAMP AUSCHWITZ)

From June 14, 1940 till January 27, 1945 there was functioning the biggest concentration camp in the whole history of the mankind, and at the same time the biggest mass extermination complex - KL Auschwitz-Birkenau.

The first group of prisoners, Poles from prison in Tarnów with numbers from 31 to 758, was brought to Auschwitz on 14 June 1940. Transports from Tarnów arrived to the camp from June 1940 till October 1943. The majority of them were people from Rzeszów. They were brought there from other prisons, however mostly from Tarnów.